

Ш. Керім^{1*}, И. Жеменей²¹Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Қазақстан, Алматы қ.²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: kerim-1962@mail.ru

**АТ-ТАРАЗИДІҢ «ЯДЕГАР-И ЗЕНДАН Я АЙНЕЙЕ ЖАҒАН» АТТЫ
МӘСНӘУІНДЕГІ ДІНИ САРЫНДАР**

Мақалада кеңестік тоталитарлық жүйеге қарсы тұрып, азаттық үшін күрескер ретінде танылған, саяси қайраткер, дін ғұламасы Әбу Насыр Мұбашшир ат-Таразидің (1896 – 1977) «Иадгар Зандан иа айнейе жаһан» («Түрме естелігі немесе әлем айнасы») атты шығармасы парсы тіліндегі түпнұсқа бойынша тұңғыш рет арнайы түрде жеке қарастырылып отыр. Туынды 1947 жылдың 6 қыркүйегі мен 21 қарашасы аралығында Ауғаныстан түрмесінде дүниеге келген. Көлемі 4000 бәйітке жуық, егіз ұйқаспен, ар-рәмәл өлшемімен, яғни «фа: ила: тунның» 6 мәрте қайталануынан өріліп, мәснәуи жанрында жазылған. 192 бөлімге бөлініп, әрқайсысына тақырыптық атау берілген. Негізгі мазмұндық өзегі – түрмедегі ахуал, Аллаға мадақ, пайғамбарлар мен әулиелердің өнегелі жолы, қалыптасқан саяси жағдайлар, дін мәселелері. Ақын Құран аяттарына жүгініп, өлеңмен тарқата жырлайды. Мақалада келтірілген деректерді Шығыс елдері тарихын, парсы әдебиетін, Қазақстандағы ислам тарихының кеңестік кезеңін оқытуда пайдалануға болады. Зерттеудің мақсаты – шығарманың басты арқауы болатын діни қырларын тереңдеп саралау. Біз туындының дінге қатысты тұстарын талдау барысында нақты мысалдарды келтіріп, оларды тақырып бойынша жүйелеп, тарқата саралау әдістерін қолдандық. Мәснәуидің парсы тіліндегі түпнұсқадан үзінділер тікелей қазақ тіліне аударылып, кейбір тұстары мазмұндалып берілді. Мәтін түзіліміндегі Құран аяттарының мағыналық қырларына үңілу барысында тәпсірлер пайдаланылды. Мақала ат-Таразидің елеулі діни-поэзиялық шығармасын таныстыратын ғылыми жаңалығымен бағалы.

Түйін сөздер: мәснәуи, түрме, Ауғаныстан, Құран, аят, парсы, Алла.Sh. Kerim^{1*}, I. Zhemenev²¹Nur-Mubarak Egyptian University of Islamic Culture, Kazakhstan, Almaty²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: kerim-1962@mail.ru

**Religious motifs in the masnavi
of at-Tarazi “Yadgar Zandan ia Aynai Zahan”**

This article contains the first subject and contextual analysis of the authentic text in the Persian language named “Iadgar Zandan ia aineye Jahan” (Prison Diary or Mirror of the World), by a prominent political and public figure, theologian Abu Nasr Mubashshir at-Tarazi (1896 – 1977), recognized fighter against the totalitarian Soviet regime.

This work was written during his stay in an Afghan prison in Kabul from September 6 to November 21, 1947. The composition consists of 4000 bayt couplets in the masnavi genre.

The composition was split into 192 sections with the given thematic title. The main scope of the work expresses the prison environment; the praise of Allah Almighty; the moral commandments of the prophets and saints; issues of religion and politics. The poet turns to the Holy Quran and descants it through the prism of the poetic text.

Valuable scientific information provided in this article can be used in the study of the history of the countries of the East, Persian literature, the Soviet period of the history of Islam in Kazakhstan. The goal of the research was to reveal more profoundly the religious aspects of the work.

The author used detailed and systematic research methods. Considering the Qur’anic verses given in the text and their semantic meaning, the author widely used tafsirs-interpretations of the Qur’an.

Masnavi excerpts are translated into Kazakh directly from the original in Persian with some outlined motives. The article introduces the religious and poetic heritage of the famous scholar theologian at-Tarazi, which made it valuable as a scientific discovery.

Key words: masnavi, prison, Afghanistan, Koran, verse, Persian, Allah.

Ш. Керим^{1*}, И. Жеменей²

¹Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак, Казахстан, г. Алматы

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: kerim-1962@mail.ru

Религиозные мотивы в маснави ат-Тарази «Ядгар Зандан иа айней джахан»

В данной статье впервые дан предметный и обстоятельный анализ маснави «Ядгар Зандан иа айней джахан» (Тюремный дневник, или зеркало мира) на персидском языке видного политического и общественного деятеля, учёного-богослова Абу Насра Мубашшира ат-Тарази (1896 – 1977), признанного борца против тоталитарного советского режима. Данное произведение написано во время его нахождения в афганской тюрьме в Кабуле в период с 6 сентября по 21 ноября 1947 года. Сочинение состоит из 4000 бейт двустушии в жанре маснави. Разделено на 192 раздела, каждому из которых дано тематическое название. Основное содержание произведения включает описание тюремной обстановки, восхваление Всевышнего Аллаха, морально-нравственные заповеди пророков и аулия, обсуждение вопросов религии и политики. Поэт обращается к священному Корану и воспекает его через призму стихотворного текста. Ценные научные сведения, приведенные в статье, могут быть использованы при изучении истории стран Востока, персидской литературы, истории ислама в Казахстане в советский период. Целью исследования было глубже раскрыть религиозные аспекты данного произведения. Автор использовал конкретные и системные методы исследования. При рассмотрении приведённых в тексте коранических аятов и их смысловых значений автор широко использовал тафсиры-толкования Корана. Переведены на казахский язык отрывки маснави непосредственно из оригинала на персидском языке, излагаются некоторые мотивы. Статья знакомит с духовно-поэтическим наследием видного ученого-богослова ат-Тарази и этим ценна как подлинно научное открытие.

Ключевые слова: маснави, тюрьма, Афганистан, Коран, аят, персидский, Аллах.

Кіріспе

Кеңестік дәуірде Коммунистік жүйенің тәртібіне төзбей бас көтеріп, бақилық болғанша алған бағытынан таймай өткен Тараз қаласының тумасы, ғұлама – Әбу Насыр Мұбашшир ат-Тарази әл-Хусейни (1896 – 1977). Оқымысты саналы ғұмырын Кеңес үкіметінің тәртіп-жүйесіне, коммунистердің дінсіздік-атеистік ұстанымына қарсы күреске арнаған. Оның түрік халықтарының азаттығы, ислам дінін қорғау жолындағы күресі Ташкент пен Әулиеатада басталып, кейін шет елдерде эмиграцияда – Ауғанстан мен Мысырда жалғасын тапты. Қайраткер артында мол мұра қалдырған, сол құнды мирастың бір саласы – поэзиялық туындылары. Олар үш – түрік (шағатай), парсы, араб тілдерінде – жазылған. Ғұламаның көркем шығармаларының арасындағы елеулісі – «Ядегар-и зендан я аейнейе жаһан» («Түрме естелігі немесе әлем айнасы»).

Тақырыпты таңдауды дәйектеу және мақсаттары мен міндеттері

Әбу Насыр Мұбашшир ат-Таразидің өмір жолы мен еңбектерін жан-жақты байыпты зерттеуге оның шығармаларының шағатай-түрік, араб және парсы тілдерінде болуы кедергі келтіруде.

Сондықтан осы бағыттағы жұмыстарға аталған тілдерді оқи алатын мамандарды тарту қажет. Біз осындай себепке байланысты ғылыми талдау өзегіне айналмай келген Мұбашшир ат-Таразидің «Ядегар-и зендан я аейнейе жаһан» («Түрме естелігі немесе әлем айнасы») атты туындысын парсы тіліндегі түпнұсқа бойынша тұңғыш рет арнайы түрде жеке қарастыруды көздедік. Мақалада келтірілген деректерді Шығыс елдері тарихын, парсы әдебиетін Қазақстандағы ислам тарихының кеңестік кезеңін оқытуда пайдалануға болады. Шығарма туралы араб тілінде профессор, доктор Мұхаммед Нур дин Абудул-Мунимың «Ядегар-и зендан я аейнейе жаһан» («Түрме естелігі немесе әлем айнасы») атты мақаласынан басқа зерттеу жазылған жоқ, бұл баяндама 1987 жылы Мұбашшир ат-Таразидің еске алу конференциясында жасалып, кейін жинағында басылды. Шығарма Кеңес үкіметі тұсындағы шындықты қалпына келтіруге көмектесетін дереккөз ретінде әрі автор өзі көріп, куәгер болған жағдайларды арқау етуімен құнды. Ғұлама әрбір оқиға-жағдайларды ислами дүниетаным тұрғысынан бағалайды. Мәснәуиде кеңестік-коммунистік биліктің біржақты диктатуралық саясатымен келіспеген екінші басқа көзқарас көрініс тапқан. Жергілікті тұрғындардың дін сенімін, дәстүрлерін мойындамай, аяусыз жаныштаған, адами сенім, пікір,

баспасөз, білім еркін шектеп, қуғын-сүргінге ұшыратқан кеңестік жүйе өткір сыналған. Біз шығарманы көркемдік-мазмұндық тұрғыдан зерделеп, саралауды осы мақаланың мақсат-міндеті етіп алдық.

Кеңес өкіметінің идеологиясы зардабынан қаншама уақыт жабық болған тақырыптар – мұсылмандық қозғалыстар, Қазақстан тәуелсіздік жолындағы күрестегі дін қайраткерлерінің орнын бағамдап, бұрынғы орныққан пікірлерді қайта зерделеп қарастырудың қажеттігі туындап отыр.

Ғұламаның өмір жолы, тұлғалық келбеті, саяси-діни көзқарасы бүгінгі күнгі тәуелсіз ұстаным тұрғысынан жаңаша бағаланды.

Ғылыми зерттеу методологиясы

Мақала парсы тіліндегі Әбу Насыр Мұбашшир ат-Таразидің «Ядегар-и зендан я аейнейе жаһан» («Түрме естелігі немесе әлем айнасы») шығармасының негізінде дайындалды. Нақты, жүйелі талдау әдістері қолданылды. Туындының парсы тіліндегі түпнұсқа үзінділері тікелей қазақ тіліне аударылып, кейде мазмұндалып берілді. Мәтін түзіліміндегі Құран аяттарының мағыналық қырларына үңілу барысында тәпсірлер пайдаланылды.

Нәтижелері мен талқылама

Ат-Тарази өз көзқарасын поэзия тілінде өрнектеген ақын еді. Оның «Өмір бағының гүлдері» атты диуан жинағы болған.

Ол Ауғаныстанда қамауда отырған уақытында іштегі шер, ойларын өлеңмен мәснәуи жанрында өрнектеген. 1947 жылдың 6 қыркүйегінде басталып, сол жылдың 21 қарашасында аяқталған көлемді туындының толық атауы – «Ядегар-и зендан я аейнейе жаһан» («Түрме естелігі немесе әлем айнасы»). Мәснәуи 1986 жылы Мысыр астанасы Каирде «Ижмал калам фи Сирату имам Әли бин Хүсейни бин Әли» (Имам Әли ибн Хүсейн бин Әлидің қысқаша өмірі) атты рисала (трактатымен) бірге автордың қолжазбасы бойынша кітап формасында түптеліп, көбейтілген. Басында «Мәснәуи авторының қысқаша өмірі» деген Мұбашшир туралы 12 беттік мәліметтің соңында еңбектерінің тізімі келтірілген. Қолжазбадағы нөмірлеуі бойынша бірінші еңбегі «Имам Әли ибн Хүсейни ибн Әлидің қысқаша өмірі» 48 бет, одан соң «Түрме естелігі немесе әлем айнасы» 249 бет. Кеңес өкіметінің дінге қарсы саясатына наразылық

көрсеткен ол үш рет қамалып, 1 рет жер аударылады, соңында амалсыз Ауғаныстанға қашып өтеді. Мұнда үлкен Шаһ сарайында Достық және аударма үйінің Бас директоры қызметін атқарады. 1942 жылы гитлерлік Германияның қолдауына сүйеніп Кеңестер Одағына қарсы эмигранттардың қарулы Түркістанды азат ету операциясына дайындауға кіріседі. Ауғанстан билігі 1943 жылы Кеңестер Одағының нота талабымен осы екінші тараптан майдан ашуға әзірленген ат-Тарази бастаған бір топ белсенді адамдарды тұтқындап Кабул сыртындағы Деманг түрмесіне қамалады. Ат-Тарази және оның ұлы мен серіктері 5 жыл, 1 ай, 3 күн түрмеде отырады. Ол осы қапасты абақтыда құсалы кезде туған шығармасын ислам дінін қорғау және дәріптеу мақсатында жазғанын меңзеп «ислам топырағына бас иген қызметкері – Әбу Насыр Сейіт Мұбашшир Тарази Хүсейни», – деп (خادم خاکسار اسلام ابو نصر سيد مبشر طرازی حسینی) өзін кешіпейілдікпен Алланың діні – ислам үшін тер төгіп жүрген қарапайым мүмін қатарына қойған.

Мәснәуи жанрында Шығыстың даңқты шайырлары өздерінің әлемгетанылған шығармаларын дүниеге келтірген. Атақты Низами Гянджеуидің (1141 – 1209) «Ескендірнамасын», сопы ақындар Фарид ад-дин Аттар «Мантық ат-Тайр» («Құстар әңгімесі»), Санайи (1081 – 1141) «Хадиқат әл-хақиқа» («Ақиқаттың бағы»), маулана Жалал ад-дин ар-Румидің (1207 – 1271) мәшһүр «Мәснәуи» атты еңбектерін аталмыш жанрда жырлағаны белгілі.

Біз шығарманың мазмұндық жағына көбірек мән бердік. Туындының мазмұндық-идеялық сипаты діни-саяси деуге болады.

Осы туындыға үңілгенде ат-Таразидің парсы поэзиясының классикалық үлгілерін, дәстүрлі қыр-сырларын өте жетік игеріп, қолдана алғанына көз жеткіземіз.

«Ядегар-и зендан» («Түрме естелігі») парсы өлеңі өлшеммен алатын болсақ, шамамен 4000 бәйітке жуық 8000 жолмен, егіз ұйқаспен, 6 мәрте қайталауға негізделген ар-рәмәл уәзінімен өрілген. 192 бөлімге бөлініп, әрқайсысына тақырыптық атау берілген. Негізгі мазмұндық өзегі түрмедегі ахуал, Аллаға мадақ, пайғамбарлар мен әулиелердің өнегелі жолы, қалыптасқан саяси жағдайлар, дін мәселелері болып табылады. Шығармада «балақайым (балам)» деп отырғаны – қасында өзімен бірге қамауда отырған 25 жасар үлкен ұлы Насыруллаға қарата айтылған көркемдік тәсілі.

Мәснәуидің «Мадақ және шүкір» беташар атты бөлімін Құранның бірінші сүресі «Фатиханың» алғашқы сөзі «Мейірімді және қайырымды Алланың атымен» бастап, қасиетті аяттағы жалғыз жаратушыға арналған мадақ пен шүкірлікті назыммен кестелейді:

Зауал таппайтын құдайға шексіз мадақ -
Тірі, мәңгі, қуатты және салтанат иесі.
Оның затында еш кемтарлық пен айып жоқ,
Оның ілімінде еш жасырын ғайып жоқ,
Оның сипатында бастан-аяқ білім мен кемел
Онда жоқ еш кемістік пен зауал.
Мекен жоқ мекен одан болған пайда,
Замансыз заман одан болған пайда.
Жаратты бұл халықты ұғып-білу үшін,
Оның заты мен сипатын тану үшін.

Осы мадақ жолдардан соң қасиетті Құранның Зәрият сүресінің 56-аятына жүгінеді: «Мен жындар мен адамзатты тек қана маған (Мені танысын һәм) құлшылық етсін деп жараттым».

Одан әрі осы Алла сөзін жыр жолдарымен тарқатады:

Жер мен көкті жаратушы,
Жеті ірге, білер жеті ұясын білуші
Күн мен ай оның құдіретін көрсетті,
Осылай әсер етушіге әсер етті,
Тау мен тұз, дала, теңіз бен жер –
Осы мақсатқа жаралғандар.
Жаратты әлемді осы мақсатқа,
Адам, хайуан, өсімдік осы мұратқа.
Халыққа жаратушының киесіне үн бар,
Халықтың әрбірінде бөлек үн бар.

Жыр жолдарынан кейін Құранның «Оны мадақтамайтын әрі ұлықтамайтын бірде-бір жаратылыс жоқ. Алайда сендер олардың айтқан мадағы мен ұлықтауын түсіне алмайсындар» деген Исра сүресінің 44-аятын беріп, оны 6 жолмен жырға қосады. Бөлім соңы Құранның екі аятын таяныш етіп, түйінделеді: «Біз, расында да адам баласын ардақты қылып, мол нығметке бөледік: оларға құрлықта да, теңізде де мініс көліктер нәсіп еттік» (Исра сүресі, 70-аят), «Көздердің Оны көруге шамасы жетпейді, бірақ Ол барлық көздерді көріп, шексіз ілімімен олардың барлық жай-күйін біліп тұрады» (Әнғам сүресі, 103-аят).

Осылайша Құран аяттары «Мадақ және шүкір» бөлімінің басты арқауын құраған.

Келесі «Мінәжат» атты бөлімде құдіретті Аллаға сыйыну, жаратқанға жалбарынып, медет сұрау, көмек күту сарыны кестеленген. Мұнда келтірілген оқиғалардың бәрі ғибратты

қиссалардағы адамдардың басынан кешкендерін еске салу арқылы осы оқиғалардан өнеге алу үгіттеліп, үнделген. Жырда ақынның қараңғы түрмеде томарылып торыққан, шерлі шағындағы ой-толғаныстары бейнеленген. Басына түскен бақытсыздыққа шыдап, қиын-қыстау күндерде өзін ғана емес, жанындағы қамқөңіл ұлын сарғайса да сағы сынбауға, мұңайса да мұқалмауға өлеңмен қайрайды.

Мінәжатында Жүсіп пен Зылиқа, Аюб қиссаларын, Немруд, Ибраһим, Ләйлі мен Мәжнүн, Фарһад пен Шырын хикаяларын мысалдап тілге тиек етіп, өз басына түскен бейнет пен ауыртпалықты ұқсата тұспалдайды, Отанынан жырақта түрмеде уайыммен зарығып отырса да бұның бәріне Алланың қалау-ықтиярымен болып жатқандықтан тағдыр тәлкегіне қайыл екендігін кестелейді. Аталмыш тәмсілдерді адамдардың соншалықты қиындыққа душар болған кезде еске салу үшін әдейі таңдалған.

Төмендегі жолдарда Алланың жер-көктегі, су астындағы барша құбылыстар мен табиғатты, тірі жандардың күллі әрекетін айна-қатесіз біліп отырған ілім сипатын поэзия тілінде өрнектеген:

Әй, білуші, бұл жаратылыстың сырларын
Неден, не үшін, болды не үшін
Әй, білуші бұл заттар не үшін екенін
Бұл жаратылыс кімнің бейне айнасы екен
Әй, білуші, теңіз асты сырларын
Барлығының дауыл желінен гауһарға дейін
Әй, білуші, әй, құдай, жер сырларын
Тау мен сабан, топырақ-қиыршық барлығын,
Әй, білуші, Адам мен Хауаның сырын,
Достық, махаббат пен әуестік сырларын.
Адам мен Хауаның талғамы не болған,
Ібілістің түрткісінің ішінде не болған.

Осылайша Адам мен Хауаның күнәға баруын жырлай келе, оның себебін айғақтайтын Құранның әл-Ағраф сүресінің 20-аятынан үзінді келтіреді: «Содан, шайтан олардың өздерінен де жасырын-жабық болған әбиірін ашу үшін екеуін де азғырды». Бұл аяттың астары «Жамандық жасау адам табиғатына тән емес, сырттан келіп әсер етудің әсері деп біледі» (Қасиетті Құран. Мағынасы мен түсініктемелері... 101 б, 222-б.).

Одан әрі:

«Шайтанның шақыруын құп алғаны не екен,
Бұл жасалған үстемдік адам үшін не екен» –

деген жолдардан соң берілген «Ібіліс: “Онда ең болмаса, қайта тірілетін күнге дейін маған мұрсат бер” (Ағраф сүресі, 14-аят) дегенінің түсіндірмесіне келсек, шайтан Алланың әмірін

орындаудан бас тартты, Адам соның азғырумен тыйым салынған ағаштың жемісін жеп жаза басты, кейін өзінің күнәсіне өкініп, тәубеге келді, жаратушыдан кешірім сұрайды. Ал шайтан болса өркөкіректеніп, аштамшылықпен Тәңірімен тайталасқысы келеді, осылайша бейшара күйде адамдарды алдап-арбау үшін уақыт пен мүмкіндік сұрайды (Қасиетті Құран. Мағынасы мен түсініктемелері... 221-б.).

Ал «Содан кейін олардың кейде алдынан, кейде артынан, кей кезде оң жағынан, кей кезде сол жағынан келіп азғырамын. Нәтижесінде, олардың басым көпшілігін шүкіршілік айтатын құлдарың ретінде көре алмайсың» – деген әл-Ағраф сүресінің 17-аятында шайтанның қандай жолмен болсын әйтеуір азғыру, тура жолдан тайдыруға бағытталған әрекеті айтылған. Алла тағаланың жаратқан алғашқы пенделері Адам мен Хауа шайтанның азғыруымен күнә жасағандығы үшін жұмақтан қуылады. Пенде болғандықтан жаңылысып, шайтанның түртуімен ағаттықпен күнәға барса, тәубеге келіп, Тәңірінен кешірім тілеу, осылайша Ібілістей мәңгілік тозақта азаптанудан құтылуы қажет.

Мінәжатта Құрандағы ең әсерлі Жүсіп сүресіндегі Жүсіптің Мысырға құл болып сатылған кезіндегі оқиғаны, азын-аулық ақшаға сатып алып, қожайынына айналған Әзизді еске салып: «*Әй, білуші, Жүсіп пен Әзиз сырын*» дейді, яғни осы оқиғаның жасырулы жұмбағын Алла біледі, ал жай пенденің біліктік мүмкіндігінің шектеулі екендігін Исра сүресінің төмендегі жолдарымен көрсетеді: «Бұл мәселеде сендерге тым аз ілім берілген» (85-аят). Мәтінде Құран аяттары тірек элементі қызметінде жұмсалады.

Қасиетті кітапта Жүсіп сүресінде баяндалған оқиғада Алла өзіне сүйікті құлдарын бейнет салып сынайды, осы емтиханда сұлу әйел кейпінде арбаған эззілдің жетегінде кетпей, нәпсісіне бой алдырып зина жасауға ұрынудан сақтанған, о дүниенің тозағынан гөрі бұ дүниенің азабын абзал санап түрмеге түсіруді сұрап жалбарынған, абақтының зардабын тартып отырған ең ауыр күндері Аллаға иман келтіріп, оған серік қоспай, ақыретке сенуден, Хақ жолына шақырудан танбаған Жүсіп ақырында Мысыр жерінде биік мансапқа иеленеді. Осылайша автор ат-Тарази өзінің де, ұлының да темір торда қамалған күй-жағдайда Жүсіппен тағдырлас сезініп, ұқсастық табады.

Бұл сорлылықта Зылиқада не сыр барғын,
Ол барлық іс-шараларды бастан кешкен.

Ақырында жазықсыз жабылған жала айқындалып, әйелдің өзі жасағанын мойындаған сөздері берілген:

«Міне енді ақиқаттың беті ашылды. Мен онымен ашына болуды қалап, азғырған едім. Ол – анық шыншыл да, түзу адамдардың бірі» (Жүсіп сүресі, 51-аят). Одан әрі Жүсіптің әкесінің Жақып күйі суреттеледі: «Ақырында, жылай-жылай көзіне ақ түсіп, көруден де қалды. Сонда да ұлдарына деген ашу-ызасын сыртқа шығармай ішінен тынды» (Жүсіп сүресі, 84-аят).

Ең сүйікті кенжесін жоғалтып қайғы-қасіретке душар болғанда жылай-жылай жанарынан айырылса да қастандық қылған ұлдарына деген көкіреген кернеген ашуын тежеп, әбден күйінсе де іштей тынып сыртқа байқатпайды, ұстамдылық танытып, Аллаға тапсырады, ақырында ұлынан ақжолтай хабар жеткенде тәңірінің жәрдемімен соқыр көзі де көретін жағдайға жетеді:

«Хабаршы сүйінші сұрай келіп, жейдені Жақыптың жүзіне жапқанда, көзі бірден ашылды» (Жүсіп сүресі, 96-аят).

Әйюбтың құрт бәлесіне азық болғаны неден,
Құрттар үшін сүйкімдінің тауқыметі неден?

«Сонымен қатар, Әйюбті де есіңе ал! Кезінде ол: «Уа, тәңірі! Мына дерт маған ауыр тиді. Сен ең рақымдылардың ең рақымдысың» (Әнбия сүресі, 83-аят).

Әнбия сүресіндегі Әйюб пайғамдардың жапа шеккенде Раббысына мінәжат етіп, көмек тілеген аятты ауызға алуымен өз басындағы ахуалды аңғартады. Ал келтірілген аятқа жалғас 84-аяттағы Алланың оның дұғасын қабыл етіп, өзіне, отбасына, бірге болғандарды мейірімін төккен тұс ойға оралады.

Тәпсіршілер түсіндіргендей «Әйюб – мойынсұнудың, шыдаммен Аллаға деген үміт-сенімнің үлгісі. Осы қаруымен ол жамандықпен күресіп, жеңіп шығады (Жүсіп Әли).

Алланың жіберген сынағы және осы сынақта Оның рақымы мен ақыры туралы естен шығармау керек. Олар ерекше себептерде еске алынады, өйткені Алланың әрбір құлы сынаққа түсетінін әрі бәлеге тап болуы мүмкін (Кутб).

Сондықтан сабырлыққа және сол үшін сый алуға олар дайындалуына қажет (Значение и смысл Корана. В четырех томах. Том II. Москва, с. 678). Бар дүние-мүлкінен айырылып, балаларын жоғалтса да, арудан сау жері қалмаса да Әйюб асқан сабырлықпен шыдайды. Бұдан

шығатын түйін – қандай қиындық басына түссе де мойымаған, сынбаған дұрыс, бұл сынақты жіберуші Алладан тілеу, ақырында қиындықтан құтқарады деп иланымнан айнымау, тәубәсінен жаңылмау керек. Ат-Тарази де сәби шағынан жетімдіктен мұңданған, кейін әр түрлі бәлеге ұшыраса да, туған жерден тентіретіп, енді тар түрмеде тарығып отырса да Жаратушысы жазған тауқыметті тағдырға ренжіп, налымайды:

Немурд пен Ибраһим хикаясын не болған,
Мынау мен ана балықтың сыры не болған?
Махаббат пен ғашықтық не үшін болған,
Осынша дерт пен нала не үшін болған?
Мәжнүн махаббаты назды Ләйліге не сыр болған
Пердесін сен ашарсың бұл қиссадан
Әй, білуші, Фарһад қиссасын,
Шырын үшін қасырет пен зарын
Әй, білуші, қызғалдақтың дағы зар-наласын,
Әй, білуші, аһ пен зардың сырын
Барлық сырлардың сырын білуші – өзіңсің,
Қарға мен бұлбұл сырын білуші – өзіңсің.
Өзің білесің мен неге зарлымын,
Неге сергелден де әуре болғанмын,
Сәбиліктен көңілімде мұң басқан,
Шарбатым зәр мен қанға қос болған
Мені әр бәлеге кіріптар етпейсің.
Жетімдік, жетімсіздік, жатқа жазған
Отаннан алысқа нәсіп етпейсің,
Түрме бауын бойыма салғайсың!

Жаратушының өзінің басына түскен ауыртпалық хал-жайынан хабардар екендігіне нық күмәнсіз сенімін Құран сөзімен дәйектейді: «Айтар сөзіңді дауыстап айтсаң да, Ол үшін бәрібір, өйткені Ол құпия атаулының, тіпті, ең жасырын деген құпияны да толық біледі» (Та-һа сүресі, 7-аят).

Жаратушы тыйған әрекеттерге бармау соңында емтиханнан сүрінбей өту – барлық амал Алланы разы етуге арналса, арты жақсылықпен бітеді. Сынаққа төзу, қанша қатер төнсе де тура жолдан айнымау жөн, түбінде Алла өзінің сүйекті құлын құтқарады деген имани сенімі бедерленген. Ат-Тарази темір тордың аржағында да өзінің жасаған әрекетінің дұрыстығы, бұны Жаратушының басына салған сынағы деп қабылдау, ақырында Алладан жәрдем болатынынан күдер үзбеу нанымын өрнектеген. Мәснәуиде шығыс шайырларының жырларына өзек болған пайғамбарларға қатысты діни оқиғаларымен қатар махаббат жолында азап тартқан аса танымал кейіпкерлерді, Немруд пен Ибраһимге байланысты оқиғаны да тілге тиек етуі автордың түрмедегі өзінің шерменде баянына сәйкес, өйткені пайғамбар Ибраһим

хақ дінге шақырғанда Немруд оны тірілей отқа тастағанмен Алланың көмегімен аман қалады. Шығыс поэзиясында кең жырланған Фарһад пен Шырын қиссасын жайдан-жай ауызға алып отырған жоқ. Қос ғашықтың арасындағы махаббат, жұптасып қосылуға ұмытылысына ғадауат бөгет-кедергілерді, қайғы-қасіреттен жапа шегуін еске түсіреді. Өзінің түрмеде азаптанып отырса да Аллаға сенімнен, сыйынудан ажырамай, күдікті сейілтп, бір жаратушы ғана сүйікті құлын араша түсіп, азаптан құтылуға қол ұшын береді деп толғанады. Әбу Насыр ат-Таразидің бізге мәлім өзге мінәжаттардан өзгешелігі бар. Бұл жерде ақын Алланы кемел күдірет, барлық ашық және жасырын нәрселер мен ой-толғамдар, сезім-түйсіктерді түгел біледі, еш нәрсе Алланың күдіретінен тысқары жасырын қалмайды деп пайымдайды. Сол үшін адам баласы Алладан тілегенінің жөні өзінің нәпсісіне қарай тағдырының кітабын парақтайды дегенді меңзейді. Демек әрбір мүмін Алла бар ісінен хабардар екенін ескере отырып, өз амалдарының, ойының, пейілінің қайтарымын жаратушының жебеуінен күткені дұрыс. Жаратушы адамның пейіліне және жасалатын іс-қимылына сай нығметтерін пендесіне түрлі себептермен жеткізіп отырады. Алладан сұрауда ең бастысы – адам өз ойы мен ісіне назар салып, жаратушы барлық амалдарынан хабардар екендігіне де шәк келтірмей нәпсісін дүниеуи және шайтани құмарлыққа кіріптар етпей, іштей де сырттай да Алла құзырында тұрғандай әр пақыр өз тағдырына басты жауапты өзі екенін сезе білу және ұға білу керектігіне тоқтайды. Аллаға деген шынайы сүйіспеншілік сопылық поэзия машығында жырланады.

Ат-Таразидің фалсафалық байламы – адамның бұралаңды өмірінің шындық ақиқаты – кейде ұтыс, кейде ұтылыс, кейде жеңіс, кейде жеңіліс, кейде үміт, кейде үмітсіздік, кейде жақсылық, кейде жамандық, кейде шаттық, кейде қайғы, кейде тауқымет, кейде жеңілдікпен ұштаса, ауыса келіп, деңгейін бұзып, тым азапты күндерге немесе тым көтеріңкі, рахатты көңілді кездерге алмастырып тұрады. Оның бәрі Құранда айқын көрсетілгендей адам үшін қалыптасқан әдет-дағды болғандықтан оның ішінде талай сүйіншілейтін оқиғалар орын алып жатады. Ал адам бойын шарпитын үмітсіздік сезімі иманның әлсіздігінен туындайды. Мәснәуидің «Ақиқат» атты бөлімінің тұжырымы саяси күрес жолына майданда хас дұшпанның қолына түсіп, тас қамауында отырсаң да сәтсіздікке езіліп, бейшарадай қорланып, түңілуге болмайды.

Тарихтың әр парағы ғибратқа толы
Сондықтан бір сәт жоғарыға назар салғай
Өткен заманнан өткен ұлықтары
Ұрпағы үшін өздерінен ғибрат қалдырды,
Олар өмір талабына талай ат шаптырды,
Кейде жеңді, кейде жеңіліп қалды.
Бұл дүниенің ісі біркелкі түрде жүрмейді
Бастан-аяғы кейде ұтыс, кейде ұтылыс болады
Тарих пен әдебиет ерлердің басында,
Дәурен ісі кейде қайғыда, кейде шаттықта
Жиһад, шайқас пен айқас қаһармандары
Кейде көңілді, кейде түңілген көңілде
Кейде елдерді жаулап жеңіске жеткен
Кейде әділетсіз жау қолында тұтқын болған.
Бұл саясат әлемде біркелкі емес,
Жеңілістің атауы – саясатшыға ұят емес
Қайғы-қасірет иманның кемшілігі болмақ
Бұл сөз Құранда келген анық –

дей келе мына аятқа табан тірейді:

«Ұнжырғаларың түсіп, жасымаңдар,
қайғы-мұңға салынбаңдар, егер шын мүмін
болсаңдар, шүбәсіз, сендер үстемсіздер» (Әли-
Имран сүресі, 139-аят). Түрмеде отырғанда
жасып сағы сынбауға, күйзелісті уақытта
іштен мүжіліп, құлазып, түңілмеуге шақырып,
өзін-өзі жігерлендіреді, мүмін мұсылманның
– иманды адамның қандай азарда да өкінбей,
қорқып-үрейленбей, үмітсіздікке салынбай биік
тұратынына сендіреді:

Иманы бар табанды адам жеңіс табады
Ақырында бұл өмірдің сатыларында
Анау араб ері! Шіркін тамаша айтқан
Өлең тізбесі әдеп қауымына бақ берген
Кей күндер бізге қарсы болған,
Кей күндер бізбен бірге болған,
Кей күндер бізге жамандығы жеткен,
Кей күндер бізге көңіл қошын берген
Жаратушының жолының жолаушысы кейіпсіз емес
Қайғы мен азап жете қалса, өкініш емес,
Мұратқа жетпеген үрей мен үмітсіздік емес,
Күрескерге қиындықтар, қорку – үрей емес.

Әрине, Мұбашшир ат-Таразидің түсінігінде
негізгі тірек «Тәуһид сөзі» бөлімінде – бір ғана
Аллаға наным екендігін өзі өлең жолдарына
өзек еткен. Өйткені жаратушының жалғыз
екеніне сенім исламның іргетасы болып
қабылданғанын айтып, өз ойын әрі қарай
өрбітеді. Жаратқанды жоққа шығарушыларға
қарсы тұрып, Алланың зати сипаттарын
дәлелдеу керектігі қозғайды.

Тәңірін ақылмен түсініп, тану тұжырымы
– «Жаратқан Алла туралы ойланайық» деген
бөлімде жырлаған. Әбу Насыр Алланың
адамзатқа берген хайуаннан басты айыратын
артықшылығы «сана» болған соң жаратушы

туралы ақыл таразысына салып ой жүгіртуі
керектігін нықтайды. Бес сезім мүшесі ақылға
қызмет етеді деген қалыптасқан хауас (түйсік)
турасындағы тұжырымды қосады. Енді осы өлең
жолдарына үңілсек:

Ойланумен жаратылыс сыры ашылады,
Жасырын дүниенің перделері ашылады,
Адам ойланумен ойшылға айналады,
Ойланумен биіктерге самғайды,
Ойланумен пенде кемелденеді,
Ойланумен пенде тәңіріне жетеді,
Ойланудан таным пайда болады,
Ойланумен хақ саған көрінеді,
Ғапіл кісі ойланумен құдайды еске алады.

Шығарма зарыққанда жебеу, тарыққанда
демеуші Аллаға шын жан-тәнімен берілген тақуа,
еңсесі түсіп езілмеген лирикалық бейнесін көз
алдымызға келтіреді. Осылайша түрмеде асқақ
рухы түлеп, шабыттанғанда қаламына еркін ерік
беріп, көсіледі.

Ат-Тарази “Құранға жүгіну” атты арнайы
бөлімде әділеттілік, еркіндік, басылымның
болуы, хақ-құқықтың сақталмауы, халықаралық
ынтымақтастықтың болмауы, алауыздық,
коммунистік қауіп, бодандық, қызыл орыс
аю, зорлық-зомбылық, үшінші дүниежүзілік
соғыстың тұтану қауіпі, атом қатері, БҰҰ-ның
әлсіздігі сандаған т.б. жаһандық мәселелерге
шолу жасайды.

Міне сол кездегі қай елдің болмасын басына
туған қиын-қыстау заманнан, тар жол, тайғақ
кешулерден өтудің, барлық мүшкіл мәселелерді
шешудің жалғыз жолы – ол Құран-кәрім, яки
Алланың рахымымен біздерге түскен Құран
дүние мен ақыретте бақытты өмір сүру үшін
түсірілген, қараңғы түнде бағдар темірқазық
болатын, зұлымдықтан нұрға жетелейтін қасиетті
кітап – Жаратушының сөзі. Алайда дүние
үшін арпалыс, жалпы әлемдік саясатта белең
алған астан-кестен аласапыран адамның адам
екендігін ұмыттырып, Құран қағидаларынан
қағыс қалдырып отыр.

Бұл елдердің басына төнген осынау қайғы-
қасірет те Құран оқуды тастап кеткендерінің
себебінен іздейді.

Құран-кәрім – Батыс пенен Шығыстың,
дін менен дүнианың бой түзер жалғыз ортақ
бағдары, қағидасы болу керек-ті.

Дінге бойсұну – адамды ширатады,
ширықтырады, құдайдың үкімін орындамау
қателікке соқтыруда деп санайды. Жаратқан
иені мойындап, оның барын пайымдап, сауап,
берекесіне кенелу – пенде баласына мейірімділік,

сүйіспеншілік дарытады деп пайымдайды. Ақын өленді темір торда қамаудағы көңіліне демеу еткенін, жанын жұбыныш еткенін ескертеді.

Шығарма түйіні ұстамдылыққа, сабырлықты өсиет етіп, бақытқа, жеңіске жеткізуге жәрдемдесетін, тура жолға бастайтын «хақ» екендігін қайта еске салумен аяқталады.

Қорытынды

– Мұбашшир ат-Таразидің «Ядегар-и зендан я аейнейе жаһан» атты туындысы парсы әдебиетінің, сопылық поэзиясының бай дәстүрі үлгісінде жазылған.

– Шығарманы талдау барысында басты өзегі дін сарындары мен тақырыптар екендігіне көз жеткіздік.

– Мәснәуиде автор діни мәтіндерге, соның ішінде Құранға жиі жүгініп, әр ой-тұжырымын айқындар аят үзінділерін келтіріп, одан әрі осыған қатысты байламдары тарқатыла жырланған.

– Ат-Тарази Құран-кәрім қай елдің болмасын басына туған қиын-қыстау заманнан, тар жол, тайғақ кешулерден өтудің, барлық мүшкіл мәселелерді шешудегі, дін менен дүнианың бой түзер жалғыз ортақ бағдары, қағидасы болу керек деген пайымын өлең түрінде кестелеген.

– Шығармада автор түрмеде отырғанда, қамауда отырғанда азапты ахуал-жағдайындағы сезімін, ой-толғаныстарын көркем, әсерлі бейнелеген.

– Ақын Жүсіп пен Зылиқа, Аюб қиссаларын, Немруд, Ибраһим, Лейлі мен Мәжнүн, Фарһад пен Шырын хикаяларын мысалдап тілге тиек етіп, өз басына түскен бейнет пен ауыртпалыққа, тұтқындағы өз жағдайына ұқсатып, қандай қиындықта да имандылық жолынан таймауға, сабырлыққа, шыдамдылыққа үндейді.

– Поэзиялық туындыда Аллаға шын жан-тәнімен берілген тақуа, күйзелісті ауыр кезде еңсесі түспеген, қайғы-мұңға салынып жасымаған, сағы сынбай қайта ширыға түскен лирикалық кейіпкердің бейнесі сомдалған.

Әдебиеттер

“The History of Tafseer”. *IslamicBoard – Discover Islam – Connect with Muslims*. Archived from the original on 2011-04-08. Retrieved 2010-11-12.

Ahat Andican.A. Ceditizm'den Hariçte Türkistan Mücadelesi. Istanbul.2013, 943 p

Andreas Görke and Johanna Pink Tafsir and Islamic Intellectual History Exploring the Boundaries of a Genre Oxford University Press in association with The Institute of Ismaili Studies London ISBN 978-0-19-870206-1 p. 479

Emin Yarımoglu. Korbaşı Türkistan Milli istiklal Hareketi Liderlerinden Şir Muhammed Bek. Kadıkoy-Istanbul. 2010, 254 p.

Jalāl, Al-Dīn Rūmī, and Alan Williams. *Spiritual Verses: the First Book of the Masnavi-ye Manavi*. London: Penguin, 2006. Print. Pgs xx-xxvi

John Renard. *Historical dictionary of Sufism*. – Rowman & Littlefield, 2005. – С. 155.

Ramin Jahanbegloo, *In Search of the Sacred : A Conversation with Seyyed Hossein Nasr on His Life and Thought*, ABC-CLIO (2010), p. 141

Yusuf, Badmas 'Lanre (2009). *Sayyid Qutb: A Study of His Tafsir*. The Other Press. p. 28. ISBN 9789675062278. Archived from the original on 16 March 2015. Retrieved 18 December 2014.

Zarrinkoob, Abdolhossein (2005). *Serr-e Ney*. Vol. 1. Instisharat-i Ilmi. p. 447.

Әл-Китаб ат-Тазкира ли-надуат ул-аллама Әби-н-Наср Мұбашшир ат-Тарази. Ад-Дирасат аш-Шарқия ул-Исламия, 1984, Каир,

Значение и смысл Корана: В четырех томах. Т. II. – М., 2002. – С. 690.

Керім Шамшәдин, Абыл Тұңғыш. Әбу Насыр Мұбашшир ат-Тарази өмірінің Ауғанстандағы кезеңі//Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің хабаршысы. Шығыстану сериясы. № 4(99) , 2021;104-111-б.

Қасиетгі Құран. Мағынасы мен түсініктемелері: Е. Оңғаров, Н. Мұратәлі. – Нұр-Сұлтан, 2020, 1014, 221-б.

Құран кәрім. Қазақша түсіндірмелі аударма. – Алматы: Көкжиек, 2015. – 624 б.

Мубашшир ат-Тарази. Маснауи-и Йадгари зиндан уа Айине и жиһан, 1986/1406, Каһира, 149.

References

“The History of Tafseer”. *IslamicBoard – Discover Islam – Connect with Muslims*. Archived from the original on 2011-04-08. Retrieved 2010-11-12.

Ahat Andican.A.(2013) Ceditizm'den Hariçte Türkistan Mücadelesi. Istanbul, 943 p

Al-kıtab ut-tazkırı li-nadat il-allama Abı in-Nasr-Muvaççır it-Tarazı (1987) Ad-Dirasaat aç-çarğia ai-islamia.Al-Ğahıra, 382 p

Al-usrat ut-Tarazia fi-Misr.Talif as-said Muvarak Nasrulla Muvaççır it-Tarazı. (2016) Al-Ğahıra, 126 p.

Andreas Görke and Johanna Pink Tafsir and Islamic Intellectual History Exploring the Boundaries of a Genre Oxford University Press in association with The Institute of Ismaili Studies London ISBN 978-0-19-870206-1 p.479

- Emm Yarimoğlu. (2010) *Korbaşı Türkistan Milli istiklal Hareketi Liderlerinden Şir Muhammed Bek*. Kadıkoy- Istanbul, 254 p
- Jalāl, Al-Dīn Rūmī, and Alan Williams. (2006) *Spiritual Verses: the First Book of the Masnavi-ye Manavi*. London: Penguin, Print. Pgs xx-xxvi
- John Renard*. (2005) *Historical dictionary of Sufism*. – Rowman & Littlefield. – C. 155.
- E. Ongarov, N. Muratali (2020) *Meaning and comments: Nur-Sultan*, p. 1014, 221.
- Al-Kitab at-Tazkira li-naduat ul-Allama Abi-n-Nasr Mubashshir at-Tarazi. (1984) *Ad-Dirasat al-Sharqiya ul-Islamiya*, Cairo, Meaning and meaning of Koran. (2002) In four volumes. Volume II. Moscow, p. 690;
- Kerim Shamshadin, Abyl Tungysh. (2021) *The period of Abu Nasir Mubashshir al-Tarazi's life in Afghanistan// Al-Farabi Kazakh National University Bulletin. Oriental Studies Series. No. 4(99) pp. 104-111*
- E. Ongarov, N. Muratali, (2020) *Holy Quran. Meaning and explanations: Nur-Sultan: 1014, 221 pp.*
- A. Kokjiek. (2015). *Koran Karim. Kazakh explanatory translation*. 624. p.
- Mubashshir al-Tarazi. *Masnawi-i Yadgari zindan wa Ayine i jihan*, (1986/1406), Cairo, 149 p.